
Inițiativa imperială în construcțiile militare din Dacia romană

Dan RUSCU

Implicarea împăratului în activitățile de construcție din mediul militar se sprijină pe calitatea sa de magistrat și poate fi observată în trei direcții.

Comanda asupra armatei întregului Imperiu îi revine împăratului prin intermediul uneia dintre cele trei componente ale puterii *imperium proconsulare maius*. Aceasta presupune comanda supremă asupra întregii armate, dreptul de a recruta și de a lăsa la vatră, dreptul de a plăti armata și de a-i lua jurământul de credință, precum și acțiunile de politică externă care implică acțiunea armatei. Ca urmare, orice activitate a armatei se desfășoară sub autoritatea împăratului¹.

În al doilea rând, această comandă militară are și o componentă sacră: în mentalitatea romană orice acțiune umană – deci și acțiunile militare – necesita în prealabil acordul zeilor, care se obținea prin luarea auspiciilor. *Imperium* cuprinde așadar și *ius auspiciorum*. Acest drept de a consulta voința divină stă în același timp și la baza ritualului de *inauguratio*, prin care se începe o construcție. Împăratul controlează așadar acțiunile armatei – inclusiv cele de construcție – și din punct de vedere al dreptului sacru.

În al treilea rând, aceste construcții, efectuate de militari în folosul armatei sunt realizate – atât în ce privește costurile de construcție, cât și plata militarilor care le realizează – din *aerarium militare*². Acest tezaur este constituit din taxe ale statului și pus la dispoziția împăratului ca magistrat, pentru a-și putea îndeplini obligațiile față de armată – ceea ce înseamnă plata soldelor și acoperirea celorlalte cheltuieli pe care această importantă instituție a statului le presupunea³.

Acestea sunt motivele pentru care împăratul este atestat întotdeauna în inscripțiile de construcție din mediul militar ca suprema autoritate sub care lucrările respective au fost realizate. Această autoritate, având calitatea de a putea fi delegată⁴, poate fi observată în principal la trei niveluri. La primul dintre acestea, împăratul apare ca singura autoritate sub auspiciile căreia se desfășoară activitatea de construcție. La al doilea nivel, autoritatea imperială este exercitată prin intermediul guvernatorului provincial. La al treilea nivel, schema de transmitere a autorității imperiale îl cuprinde și pe comandantul nemijlocit al trupei care efectuează construcția.

---

¹În trimerile bibliografice am folosit următoarele prescurtări:

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*, Berlin.

IDR = *Inscriptiones Daciae Romanae*, I (ed. I.I. Russu), București 1975; II (ed. G. Florescu, C.C. Petolescu), București 1977; III/1 (ed. I.I. Russu, M. Dusanic, N. Gudea, V. Wollmann), București 1980; III/3 (ed. I.I. Russu, O. Floca, V. Wollmann), București 1984; III/4 (ed. I.I. Russu), București 1988.

RIB = R.G. Collingwood - R.P. Wright, *The Roman Inscriptions of Britain*, Oxford 1965.

Cicero, *Phil.* 5, 12, 45. Cf. Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*. 3. Aufl., Leipzig 1887, vol. 1, 116, vol. 2, 840.

² Ca dovadă există cazuri în care în inscripțiile de construcție din mediul militar este pomenit și procuratorul financiar: RIB 1426, 1234.

³ *Res gestae divi Augusti* 17; Cassius Dio, *Ist.rom.* 55,24,9. Cf. B. Campbell, *The Emperor and the Roman Army*, London, 158. F.Millar, *The Emperor in the Roman World*, London 1992, 198.

⁴ B.Thomasson, *Legatus. Beiträge zur römischen Verwaltungsgeschichte*, Stockholm 1991, 28; Mommsen, *Staatsrecht*, 2, 262.

Există în Dacia un număr important de inscripții care atestă ridicarea unor construcții militare, unde împăratul apare ca singurul coordonator al lucrării respective. Numele său este scris în cele mai multe cazuri la nominativ⁵, urmat de verbul *fecit*, fapt care atestă o legătură directă între unitatea militară care a efectuat lucrarea și comandantul suprem. Numele unităților militare care au realizat construcțiile respective apar de obicei în formula *per legionem...* sau *per cohortem* .... Aceste expresii dau impresia de comandă nemijlocită, de la împărat la trupă, pentru efectuarea lucrării. Bineînțeles că ordinul nu era direct, însă absența reprezentanților imperiali la comandă subliniază tocmai calitatea de comandant suprem a împăratului.

Cea mai mare parte a inscripțiilor care atestă ridicarea unor construcții militare cuprind, pe lângă numele împăratului, și pe cel al guvernatorului provincial, care în virtutea delegării imperium-ului și auspiciilor de către împărat este cel mai înalt magistrat la nivel provincial⁶. Această situație este prezentă în majoritatea inscripțiilor de construcție din mediul militar din Dacia, dar și din Britannia⁷ sau din provinciile germanice⁸.

În această categorie pot fi încadrate în primul rând inscripțiile care atestă ridicarea unor construcții de către împărat – al cărui nume apare la nominativ – prin intermediul guvernatorilor provinciali, pomeniți cel mai frecvent cu formula *per ... legatum Augusti pro praetore* respectiv *...procuratorem Augusti*⁹. În aceste cazuri guvernatorul apare ca reprezentant al împăratului la comanda armatei din provincie. Din punctul de vedere al trupe care a executat lucrarea el reprezintă la scara provinciei întreaga autoritate imperială.

Altă situație e aceea în care construcția apare ca fiind efectuată de guvernator sub autoritatea împăratului. În aceste cazuri numele imperial apare la ablativ, fie în sens temporal ("în timpul împăratului ...") fie, mai degrabă în sensul de autoritate supremă sub care a fost realizată lucrarea¹⁰.

Situația pare să fie diferită în cazul în care acești guvernatori sunt procuratori presidiali. Ei nu au *imperium*¹¹, deci n-ar trebui să dețină nici *auspicia*. Lipsa *imperium*-ului nu îi împiedică însă să comande trupe auxiliare și ca urmare pot coordona orice activitate a acestora. Pe de altă parte, deși autoritatea unui procurator nu se bazează pe *imperium*, el poate deține, în calitate de funcționar imperial care comandă trupe, elemente de *imperium* (de exemplu *ius gladii*¹²). În domeniul care ne interesează trebuie menționat că există dovezi epigrafice ale unor construcții dedicate de procuratorii presidiali¹³. Or, *dedicatio* presupune consultarea auspiciilor, prin urmare procuratorul trebuie să aibă *ius auspiciorum*. Mai trebuie apoi precizat faptul că în problema construcțiilor militare atribuțiile procuratorilor sunt echivalente cu cele ale guvernatorilor senatoriali. Astfel, ei apar în inscripțiile de construcție pe același loc pe care apar de obicei guvernatorii de rang senatorial, ceea ce dovedește echivalența în atribuții, din acest punct de vedere.

O altă categorie de inscripții este aceea în care pe lângă numele împăratului și al guvernatorului mai apare și al treilea personaj, care este comandantul direct al trupe care a executat construcția. În aceste cazuri numele împăratului apare în aceleași formule ca și în categoriile anterioare. Guvernatorul apare și aici îndeplinind aceeași funcție de cel mai înalt reprezentant al puterii imperiale la nivelul provinciei. Comandantul nemijlocit al trupe este pomenit în dublă calitate: de comandant direct al trupe care a ridicat construcția și de responsabil direct al lucrării. Menționarea se face prin formulele *curante* ..., *instante* ... sau *cura agente* ... urmate de numele personajului.

Această situație reflectă cel mai bine unitatea de comandă care stă la baza oricărei activități a armatei. Împăratul apare ca autoritatea supremă la scara întregului Imperiu, sub comanda și sub auspiciile căruia se află întreaga armată și se realizează toate activitățile în domeniul militar. Această comandă este delegată de împărat

⁵ IDR, II 14, 496, 499, 589; AMP 13 (1989) 760 nr. 2: 761 nr. 5, 6, 7; CIL, III 38' = AMN 3 (1966) 444 nr. 5.

⁶ Piso, *Fasti* 47.

⁷ RIB 430, 637, 740, 746, 929, 1051, 1060, 1147-1149, 1276, 1322, 1427, 1635-1638, 1702, 2191, 2192; AE 1967, 260; JRS 55 (1965) 222.

⁸ AE 1969-1970, 443; CIL, XII 113; CIL, XIII 5203, 7441, 7683a, 8260, 8825-8826, 8828-8829, 9089, 11517.

⁹ IDR, III/4, 546; CIL, III 863; IDR, II 174.

¹⁰ IDR, II 575, 576, 587, 588; CIL, III 1171. Autoritatea imperială poate fi pomenită și direct, prin formula *ex auctoritate imperatoris*: CIL XII 113 = W.Eck, *Die Statthalter der germanischen Provinzen in 1.-3. Jhdt.*, Bonn 1985, 35.

¹¹ H.-G. Pflaum, *Les procurateurs equestres sous le Haut Empire romain*, Paris 1950, 127.

¹² *Ibidem*, 118-120.

¹³ *Ibidem*, 139-140.

guvernatorului care în virtutea mandatului său exercită la nivelul provinciei conducerea tuturor trupelor și le supraveghează întreaga activitate. Același drept de comandă al împăratului este delegat și comandanților direcți ai fiecărei unități militare dintr-o provincie, care îl exercită tot în virtutea mandatului imperial. Aceștia sunt responsabili direcți pentru orice acțiune a trupei pe care o comandă. Avem de-a face prin urmare cu un singur *imperium*, cel al împăratului, care se exercită prin delegare la toate nivelurile armatei.

În cele ce urmează vom urmări importanța și tipul construcțiilor pentru fiecare dintre cele trei categorii de inscripții menționate mai sus.

Inscripțiile în care singura autoritate menționată este împăratul, atestă întotdeauna realizarea unor construcții importante. Astfel, e pomenită construcția castrului de la Drobeta între cele două războaie duse de Traian pentru cucerirea Daciei, într-o inscripție descoperită pe *via praetoria*¹⁴. Sub Hadrian e atestată construcția castrului de la Rădăcinești¹⁵, care trebuie pusă în legătură cu stabilirea limesului alutan și cea a castrului de la Porolissum¹⁶ în nou organizata Dacia Porolissensis. În timpul domniei lui Antoninus Pius se reconstruiește castrul de la Slăveni¹⁷, iar Caracalla va reface în piatră zidurile castrului de la Porolissum¹⁸. Sub autoritatea împăraților Valerian și Gallienus va fi fost construită fortificația de la Sucidava¹⁹. Tot cu aprobarea imperială s-a construit basilica din castrul de la Slăveni²⁰ în timpul lui Septimius Severus și cea de la Potaissa²¹ în timpul lui Gordian III.

Inscripțiile unde alături de împărat apare și guvernatorul provincial atestă și ele fie construcția unor castre²², fie a unor clădiri din castre, cum ar fi *principia*²³, *armamentarium*²⁴, *thermae*²⁵, *horrea*²⁶.

În această categorie se înscriu castrele de la Arutela²⁷, Praetorium²⁸ Hoghiz²⁹ și Boroșneu Mare³⁰, construite de Hadrian atunci când a organizat Dacia Inferior ca pe o provincie cu rol strategic împotriva unor eventuale atacuri din Câmpia munteană. Castrul de la Praetorium va fi lărgit de Antoninus Pius³¹, iar Septimius Severus va reface în piatră zidurile castrului de la Bumbesti³².

Sub Antoninus Pius, prin grija procuratorului Daciei Porolissensis Ti. Claudius Quintilianus va fi refăcut amfiteatrul castrului de la Porolissum³³. Este vorba aici tot de o construcție care ține de armată și chiar una destul de importantă pentru a justifica intervenția imperială.

Sub Septimius Severus militarilor le sunt acordate drepturi din ce în ce mai largi, inclusiv acela de a se constitui în *collegia*³⁴. Într-un asemenea *collegium* sunt grupați și ofițerii din *officium*-ul guvernatorului celor trei

¹⁴ D. Tudor, *Oltenia Romană*⁴, București 1978, 275; IDR II 14.

¹⁵ IDR, II 584-586.

¹⁶ N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman*, ActaMP 13 (1989) 58 susține construcția castrului - cu probabilitate - sub Antoninus Pius; în inscripția descoperită la *porta praetoria* (op. cit. 760, nr. 2) - care atestă probabil construcția castrului - apare însă numele lui Hadrian.

¹⁷ IDR, II 496 - inscripția e descoperită la *porta praetoria*.

¹⁸ M. Macrea, *Apărarea graniței de vest și nord-vest a Daciei pe timpul împăratului Caracalla*, SCIV 8 (1957) 222-3; Gudea, ActaMP 13 (1989) 58.

¹⁹ IDR, II 189; cf. V. Barbu, *Fortăreața romano-bizantină de la Sucidava*, SCIV 24, 1 (1973) 45-7

²⁰ IDR, II 499.

²¹ CIL, III 38* = I.I. Russu, *Contribuția lui Zamosius la epigrafia Daciei*, ActaMN 3 (1966) 444 nr. 5; vezi și M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei romane. Legiunea V Macedonica și castrul de la Potaissa*, Cluj-Napoca 1987, 151.

²² IDR, III/4, 230

²³ RIB 1462.

²⁴ Eck, *Die Statthalter* 160 nr. 25.

²⁵ RIB 1049.

²⁶ RIB 1151.

²⁷ CIL, III 16201a (= 13793) = IDR, II 575.

²⁸ CIL, III 16201b (= 13794) = IDR, II 576.

²⁹ IDR, III/4, 230.

³⁰ AE 1974, 564 = IDR, III/4, 564.

³¹ CIL, III 13796 = ILS 9180 = IDR, II 588.

³² CIL, III 14485 = ILS 9179 = IDR, II 174.

³³ CIL, III 836.

³⁴ E. Albertini, *L'Empire romain*, Paris 1929, 250

Dacii de la Apulum³⁵. Acești ofițeri – *speculatores, cornicularii, commentarienses* – construiesc din fondurile proprii o *schola speculatorum* pe care o dedică în sănătatea împăratului, prin intermediul guvernatorului Mevius Surus³⁶.

În cazul celei de-a treia categorii de inscripții, în care pe lângă împărat și guvernator e pomenit și comandantul trupei, avem de-a face mai ales cu edificii de mai mică importanță, cum ar fi termele din castrul de la Micia, reconstruite sub Septimius Severus și apoi sub Severus Alexander, prin intermediul guvernatorului celor trei Dacii și sub supravegherea directă a prefectului coortei II *Flavia Commagenorum*³⁷.

Nu toate construcțiile din această categorie pot fi identificate. Această situație se întâlnește în cazul unei inscripții care atestă o construcție din castrul de la Cigmău, sub Septimius Severus³⁸ și a unei alte inscripții din aceeași perioadă care se referă la o construcție din castrul de la Potaissa³⁹.

O altă situație întâlnită este aceea în care este cunoscută construcția dar nu se cunoaște numele împăratului. Astfel, la Apulum e pomenită reconstruirea unui *tabularium* sub comanda lui Primus Senecio, centurion al legiunii XIII Gemina⁴⁰. Legătura acestei “arhive” cu castrul legionar de la Apulum este clară și prin urmare putem presupune că e vorba de un *tabularium legionis*⁴¹. Interesant este însă faptul că în câmpul inscripției există două rânduri nescrise, mai exact locul unde trebuiau să se afle numele împăratului și al guvernatorului, ceea ce împiedică o datare a monumentului.

În ce privește gradul de implicare a împăratului în construcțiile militare, în conformitate cu cele trei tipuri de inscripții menționate mai sus, situația poate fi prezentată la modul următor: în cazurile în care numele imperial apare la nominativ e limpede că împăratul avea cunoștință despre ridicarea construcției respective. Chiar dacă inițiativa nu îi aparținea în toate cazurile, oricum edificiile respective erau ridicate cu știința sa. Atunci când lucrarea e atestată ca fiind efectuată sub autoritatea împăratului, inițiativa aparține mai degrabă guvernatorului ca autoritate locală, sau putem presupune că avem de-a face cu o construcție aprobată de împărat, pentru care nu s-a preocupat însă în mod special.

Important este faptul că în toate aceste cazuri autoritatea imperială se manifestă prin guvernatorul provincial.

Putem așadar observa că, și în cazul activităților de construcție din mediul militar, modul în care împăratul își exercită autoritatea apare cu claritate. În același timp se conturează cu claritate modul de delegare a autorității imperiale în provincii. Indiferent dacă responsabilul direct al unei lucrări de construcție este împăratul, guvernatorul provincial sau comandantul direct al trupei, tot ceea ce putem numi construcție importantă se realizează sub auspiciile imperiale. Nu avem de-a face cu o linie ierarhică, ci cu o comandă unică – a împăratului -- exercitată prin reprezentanții săi la diferitele niveluri ale conducerii armatelor provinciale.

IMPERIAL INITIATIVE IN MILITARY ASPECTS FROM ROMAN DACIA

(Summary)

Concerning military activities, the way in which the emperor exercised his authority was extremely important. In the same time his authority manifested in provinces. The first manager might be the province governor or military commanders upon them all was imperial initiative. It was not a hierarchical extent but a unique command – carried out by his representatives from different levels of provincial army.

³⁵ Pentru componența *officium*-ului unui *leg. Aug. pr. pr.* vezi A.V. Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*², Köln-Graz, 1967; pentru *praetorium*-ul guvernatorului de la Apulum vezi A. Diaconescu - I. Piso, *Apulum*, în *Politique edilitaire*, Cluj-Napoca, 1993.

³⁶ *CIL*, III 14479 (= 7741) = Domaszewski, *Rangordnung* 216

³⁷ *IDR*, III/3, 45.

³⁸ *IDR*, III/3, 213 - inscripția a fost refolosită în evul mediu.

³⁹ *CIL*, III 905.

⁴⁰ *AE* 1971, 369.

⁴¹ Pentru *tabularium* vezi A. Diaconescu, Notă asupra terminologiei latine privind părțile componente ale clădirii comandamentului castrului auxiliare, *AMN* 12-13 (1985-1986) 463.